

Fejérvári Boldizsár¹

A DÁN IRODALOM MINT VILÁGIRODALOM

– RINGGAARD, Dan and THOMSEN, Mads Rosendahl, eds. *Danish Literature as World Literature*. New York–London: Bloomsbury Academic, 2017, 286 lap –

A londoni Bloomsbury Kiadó tudományos részlegének *Irodalmak mint világirodalom* elnevezésű sorozata már címével is az általa taglalt terület izgalmas összetettségre utal. A sorozatban eddig megjelent, illetve előkészületben lévő esszégyűjtemények csak fokozzák ezt a hatást. Egyes nyelvek (német, holland–flamand, román) és nemzetek (Brazília) irodalma mellett különféle identitások (afropolita), stílusok (szürrealizmus), műfajok (krimi), sőt konkrét szerzők (Roberto Bolaño) is külön kötetet kaptak. Egyes témakörök egyébként a jelen kötetben is fel-felbukkanak, így az utolsó, tizedik fejezet azt vizsgálja meg közelebbről, hogy a nemzetközi könyvpiacra betörő skandináv krimi irodalom dán válfaja milyen sajátosságokkal rendelkezik, s e részletezés során már-már előtérbe kerül a televízió, a mozi, a multimédia mint irodalom – annak klasszikus, könyvszerű, nyomtatott formájával szemben. A választások természetesen kapcsolódnak a sorozatszerkesztő és a szerkesztőbizottság tagjainak személyes érdeklődéséhez, háttéréhez, valamint szakmai előéletéhez, de partikularitásukban is lehetővé teszik a sorozat által célul kitűzött új tudományosság megalapozását, ahol „a feltárni kívánt világirodalom polifon, sok perspektívájú természete” képezné a kutatás fő tárgyát és alakítaná ennek megfelelően az elemzések eszköztárát és felfogását.

Persze bármennyire kézenfekvőnek tűnjön is, egyáltalán nem biztos, hogy magyarul a „világirodalom” az egyetlen vagy akár a legjobb megfelelő az angol „world literature” kifejezésre. Noha nehéz lenne ellene érvelni, megfelelő definíció nélkül könnyen zsákutcába vihet bennünket. Azt eleve le kell szögeznünk, hogy a terminus itt nem a goethei „világpolgársághoz” kapcsolódó, 1827-ben bevezetett Weltliteraturt jelöli, amely egyszerűsítve egy-egy irodalmi műalkotás jelentőségének értékítélettől sem mentes elismerésére használta a világirodalmi jelzőt. Sokkal közelebb járunk az itt alkalmazható meghatározáshoz, ha az összehasonlító irodalomtudomány területét hívjuk segítségül, és a világirodalmat mint totalitást értelmezzük, vagyis nem szűkítő, hanem a horizontot a lehető legszélesebbre táró kifejezésként alkalmazzuk. Nem véletlen, hogy Thomas O. Beebe is a komparatiztika professzora, és már a sorozat címeire vetett futó pillantás is arra enged következtetni, hogy a nyitottság és ítéletmentesség szellemének köszönhetően e kötetektől teljességgel idegen az elitizmus minden formája.

Ha a világirodalom fogalmának ilyen kilúgozott, semleges értelmezéséből indulunk ki, akkor viszont egy pillanatra kérdésessé válhat a vállalkozás értelme, hiszen

¹ Az ELTE Eötvös József Collegium Angol–amerikai Műhelyének vezetője.

mi bizonyítani való van azon, hogy az irodalom valamely részterülete – esetünkben például a dán irodalom – világirodalomként is felfogható? A kötet két szerkesztője, Dan Ringgaard és Mads Rosendahl Thomsen (utóbbi egyébként a sorozat szerkesztőbizottságának is tagja) már a kezdet kezdetén szerencsés kontextusba ágyazza ezt a kézenfekvő kérdést, amikor Milan Kundera idevágó esszéjének distinkciójából kiindulva értékeli Dánia és a dán irodalom világirodalmi pozícióját, jelentőségét. Kundera a nagyhatalmak és a kis nemzetek egymástól sajátosan eltérő provincializmusát egyaránt elvetve nem David Damrosch fordítás és olvasás alapú megközelítését és nem is Franco Moretti műfaj történeti elemzését követi a világirodalom definiálásában, hanem a földrajzi-regionális összefüggéseket tünteti ki: magát nem kelet-, hanem közép-európai szerzőnek tekinti, emellett pedig Skandináviát, a skandináv területi sajátosságokat emeli ki hasonlóan termékeny világirodalmi táptalaj gyanánt (2).

Ez a konkrét elem lehet az, amiért a jelen kötet szerzői különös figyelmet szenteltek Kundera esszéisztikus alapvetésének. Dánia ugyanis népességét, földrajzi méreteit és történelmi jelentőségét tekintve még Skandinávián belül sem szükségképpen domináns entitás, kivált a Svédországgal való összevetésben. Központi fekvése és a német nyelvterülettel való igen élénk kulturális kapcsolata ugyanakkor lehetővé tette, hogy a tizenkilencedik századtól jelentős hatást gyakoroljon az európai irodalom fejlődésére. Ennek olyan elméleti következményei is voltak, mint például Georg Brandes hullámmetaforájának sikere, amely ugyanennek a központnak és perifériának az interferenciájából vezette le a nagyobb térségeken előreláthatatlan és kiszámíthatatlan módon végigsöprő irodalmi hatásokat, melyek egyik legékezebb példája a norvég perifériáról érkező, de írásait a dán fővárosban, Koppenhágában kiadó és ott sikeressé váló Henrik Ibsen (3–4). Ily módon a kötet világirodalom-értelmezése felülírja a területi-politikai határokat, amire Dánia különösen meggyőző példa.

Ebből természetesen következik egyfajta diakrón szemlélet, amely kézenfekvő rendező elvévé válhat a sorozat más köteteihez képest valamivel konzervatívabb tematikájú dán esszégyűjtemény lapjain. A történeti kronológia azonban csalóka. A tíz, egymást követő fejezetet az időrend ugyan takaros, szisztematikus keretbe szervezi, ám ezt izgalmasan ellenpontozza az a tematikus többszólamúság, amely az egyes korszakoknak vagy kiemelt szerzőknek a vártnál jóval tágabb, némelykor szinte meglepő kontextust biztosít. A Saxo Grammaticusnak szentelt nyitófejezet rögvést azzal az erős felütéssel indít, hogy a *Gesta Danorum* és Shakespeare *Hamletjének* közvetlen kapcsolatát taglalja (11). Nem mellesleg Saxo főművét a ma Svédországhoz tartozó Lundben írta meg (13). Hasonló előjelű, ám még átfogóbb hatásmechanizmust láttat a második, dán népballadákról szóló fejezet: az 1766-ban német indíttatásból, de nyilván Thomas Percy *Relikviáinak* befolyásától sem mentesen megkezdődő balladagyűjtés (31) néhány évtizeden belül oda vezetett, hogy 1806-ban Robert Jamieson a zömében skót balladákat közlő gyűjteményébe egyegy dán népballada angol fordítását is felvehette (43). Jamieson folytatódó érdek-

lődése ráadásul közvetve egy még tágabb világirodalmi értelmezés lehetőségét is felveti, midőn egy kategóriába sorolja a „régőbbi teuton és skandináv románcokat” (44). Mondhatjuk, hogy egy kör itt bezárult.

A balladák, a felvilágosodás és a romantika korszaka egyébként abból a szempontból is érdekes, hogy kulturális értelemben teljes egészében, politikailag pedig 1814-ig egy egységnek tekinthetjük Dániát és Norvégiát. Mi több, Saxo Grammaticus az egész északi térséget összevonva írt a ma Skandináviaként ismert területről – Izlandot is beleértve –, amit a földrajzi sajátosságok mellett az egyértelmű nyelvrokonsággal magyarázott (16). Így lehetséges például, hogy a bergeni születésű, tehát szigorú értelemben norvég származású Ludvig Holberg, akinek nevét a szintén norvég Edvard Grieg népszerű vonószcenekari szvitjéből ismerhetjük, külön fejezetet kap a kötetben. A releváns tanulmány szerzője, Svend Erik Larsen Oliver Goldsmithre utal, aki az egész tizenharmadik századra oly jellemző életút megtestesítőjét látta Holberg báró személyében: a koppenhágai egyetemista, majd udvari költő-tudós a dán–norvég perszonalunió „távoli norvég tartományából érkezve a centrum társadalmának pillérévé vált” (56). A fejezet tömör, lényegre törő idézetekkel mutatja be, hogy az aufklérista Holberg miként támogatta a férfiak és nők közti egyenjogúságot az oktatás és a kultúra területén, valamint már Kant definícióját megelőzően megtestesítette a felvilágosodás embereszményét: „A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékságában, hanem az abbéli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele” (idézi 57; Vidrányi Katalin fordítása).

Nem ez persze az egyetlen hely, ahol egyértelművé válik Dánia és a német nyelvterület irodalmi-filozófiai színpadának szoros, olykor az összefonódásig érő kölcsönhatása. Említettük már a kötet szerkesztői által is hangsúlyosan citált Georg Brandest, a közös dán-kontinentális modernizmus egyik elméleti megalapozóját – akinek hatását a hatodik fejezet önállóan is feldolgozza –, de ugyanilyen prominens szerepet játszott Søren Kierkegaard, akinek befolyását Franz Kafka valómásai és irodalmi alkotásai felől közelíti meg az ötödik fejezetben Isak Winkel Holm. Jóllehet tetszetős Sartre aforisztikus gondolata, miszerint a franciák Kafka légkörén keresztül jutottak el Kierkegaard-hoz, s általa Hegelhez (123), a fejezet – főképp mivel Schopenhauert is eléggé esetlegesen vonja be az egyetlenbe – mégsem ad teljesen meggyőző képet arról, hogy ez a láncolat minden kétséget kizáróan fennállt volna. Ami persze Kafka és Kierkegaard közvetlen kapcsolatát illeti, az ettől nem gyengül meg, és a releváns Kafka-idézetek szilárdan alátámasztják az alaptézist.

Ez az esetlegesség ugyanakkor rávilágít a kötet egyik nagy kihívására, amelynek nem is mindig sikerül mindenben megfelelnie. Noha diakrón szervezettségű esszégyűjtemény, amelynek felépítése nagy vonalakban a történeti kronológiát követi, *A dán irodalom mint világirodalom* mégsem tekinthető egyszerű irodalomtörté-

netnek. Ennek oka egyrészt az egyes korszakok és témakörök külön szerzők általi feldolgozása, ahol a szerkesztők egyébként dicséretes kiegyensúlyozottságra törekedtek úgy a nemi megoszlás, mint a szakmai háttér sokszínűségének tekintetében, másrészt az átfogó történeti koncepció hiánya. A bevezető fejezet inkább a világirodalom definíciójára összpontosít, a továbbiakban pedig a történelmi utalások szórványosak és szétágazók maradnak, ami nem segíti a koherensebb befogadói élményt. Az olvasó természetesen összerakhatja Dánia történetét a mozaikszerűen elszórt részletekből, és az is felmerülhet, hogy mennyire fontos – vagy éppen ellenkezőleg, félrevezető – a világirodalom szempontjából egy efféle összefüggő történelmi háttérrel tételezni. Helyenként azonban releváns kontextusok maradnak jórészt kibontatlanul. Vegyük például Dánia és Norvégia viszonyát!

Norvégia de facto 1380-tól, de iure 1537-től egészen 1814-ig a dán korona fennhatósága alatt állt. 1814-ben rövid időre – amelynek hónapjai alatt alkotmányozó nemzetgyűlés fektette le a máig érvényes alaptörvényt – visszanyerte szuverenitását, majd Svédországgal lépett egészen 1905-ig tartó perszonálunióra. Többségi írott nyelvében, a bokmålban azonban mindmáig a dán kapcsolat maradt az uralkodó; egy huszadik század eleji dán-norvég–német Langenscheidt-szótár például mindössze annyiban utalt a két nyelv különbségére, hogy a jellemzően norvég szavakat mintegy dialektális korpuszként csillagozta meg a közös szókincs mellett. Ez a nyelvközösség abban is megnyilvánul, hogy a tizenkilencedik század kezdetéig joggal beszélhetünk közös dán-norvég irodalomról, vagyis „felleslitteratur”-ról, amelynek keretei között már a nem kis részben latinul író Ludvig Holberg is könnyen elhelyezhető. Ezt az elhelyezést azonban maga a kötet nem végzi el, sőt a – jelenleg talán nem elég divatos – történelmi részletek és összefüggések szórványossága sem igazán segít az olvasónak e lépés megtételében.

Meglehet, a világirodalom szempontjából ez nem olyan hatalmas probléma. Más területen pedig a tanulmányok fontos érdekességekre világítanak rá, és olyan kaput nyitnak az érdeklődő előtt, amelyen már neki magának kell átlépnie, hogy továbbhaladhasson. A karrierjét Isak Dinesen álnéven, férfiálcában megkezdő Karen Blixenről szóló fejezet például lépten-nyomon okot ad a rácsodálkozásra. A *Távol Afrikától* szerzőjeként a hollywoodi filmművészet révén is közismert író nő csavart egyet-kettőt a centrum-periféria problematikáján: számos szövegét előbb angolul írta meg, majd úgy fordította „vissza” dánra, nem mellesleg pedig kiterjesztette a dán-kontinentális dichotómiát két földrész, Afrika és Európa kontrasztjára, bőséges alapanyagot szolgáltatva a posztkolonális irodalomelméletek számára is (193 *kk.*). A posztkolonializmus pedig nem az egyetlen teoretikus keret, amelyben a világirodalmi megközelítés bőségesen megtérülhet. A kötetben újra meg újra felmerül az írásbeliség és a szóbeliség viszonya, amely Saxo *Gesta Danorum*jától a népballadákön át Blixen globális és lokális narratíváig bezárólag más és más alakban kerül elő. A freudi pszichoanalízis is megtalálja a neki megfelelő tárgyat Kierkegaard, Kafka, illetve a modernisták, például Henrik Pontoppidan Magyarországon is ismert műveiben.

Magyar szempontból ez a vonatkozás különösen érdekes lehet. *A dán irodalom mint világirodalom* önkéntelenül is rámutat arra, hogy az elmúlt egy-másfél évszázad során a dán irodalom kánonjának magyarországi fogadtatása milyen érdekes metamorfózison ment keresztül. A magyar olvasó számára Hans Christian Andersen életművében talán nemcsak az az érdekes, amire Karin Sanders felfűzi a negyedik fejezetet, nevezetesen hogy egy kis nyelvre kárhozott regényíróból miként lett nemcsak kora legnagyobb dán szerzője, de valóságos nemzetközi írófejedelem, hanem az is, ahogy műveit Szendrey Júlia átültette magyarra. Hasonlóan érdekes az is, hogy Martin Andersen Nexø, akinek *Ditte, az ember lánya* című szocialista-realista nagyregénye a huszadik század második felében szinte minden valamirevaló magyar házikönyvtárban ott díszelgett, mindössze egy említést és egy lábjegyzetet kap az egész kötetben, s ezt is a *Hódító Pelle* jogán. Részletesen tárgyalja ugyanakkor a kötet két magyarul is hozzáférhető Nobel-díjas, Henrik Pontoppidan és Johannes V. Jensen oeuvre-jét. Pontoppidan *Szerencsés Péter* című regénye mint valóságos kulcsszöveg kapcsán számunkra különösen izgalmas Lukács György hosszan idézett következtetése, miszerint „A pszichológia dinamikus jellegéről kiderül, hogy pusztán látszólagos dinamika, de – és ez Pontoppidan mesteri tudásáról árulkodik – csak az után, hogy a pszichológia a maga látszólagos mozgásával lehetővé tette beutaznunk egy mozgalmas és eleven lélettotalitást” (idézve 182; Tandori Dezső fordítása).

Összegezve a kötet korrekt, bár néhol skandináv szintaxist és gondolkozásmódot sejtető angolsággal megírt, informatív és érdekes, helyenként gondolatébresztő esszégyűjtemény. Bár nem törekszik átfogó irodalomtörténeti képet nyújtani a dán prózáról és kisebb részben költészetéről, mégis lefedi a témakör legkiemelkedőbb időszakait, és mindenképp releváns, gazdag idézetanyaggal alátámasztott angol nyelvű válogatást is felkínál. A magyar olvasó számára egyrészt a kötet – és az egész sorozat – módszertana lehet üdítően friss, másrészt a dán irodalmat kevésbé behatóan ismerő érdeklődő egyfajta ajánlasként is forgathatja arra nézve, hogy hol érdemes, milyen szempontból érdekes rejtett kincseket keresnie. S mivel szerencsére – többek között az ő hathatós kulturaközvetítő tevékenységének köszönhetően is – nem igaz már az, amiről Kúnos László panaszkodott bő negyven évvel ezelőtt az *Amikor Erősz megöregszik* című dán elbeszéléskötet fordító-szerkesztőjeként, miszerint „eddig legfeljebb csak sejtettük, hogy e nagy írók [Jacobsen, Bang, Pontoppidan, Nexø] mögött egy jelentős irodalom áll háttérként, s hogy a dán irodalom korántsem hunyt ki a századelő nagyjaival” – a magyar olvasó jó eséllyel megtalálja a kötetben hivatkozott szövegeket, amelyeket magyar szemszögből továbbgondolva a világirodalom újabb, eddig talán rejtett összefonódásait is átláthatja, megértheti.